

3

Filosofien om karma og genfødsel

Dette kapitel handler om hvordan man i hinduismen ser på de grundlæggende religionsfilosofiske spørgsmål: Hvordan er menneskets situation i verden? Hvad er frelse i hinduistisk forstand, og hvordan opnås den? De forskellige veje til frelse beskrives nærmere i næste kapitel.

3.1 Baggrunden for filosofien om genfødselernes kredsløb

I den ældste vedatid havde man endnu ikke udviklet tanken om genfødsel. Religionen handlede om at ofre til guderne, og formålet var kollektivt: Man skulle sikre at samfundet trivedes. Man havde en meget kontant forestilling om at offerhandlingerne virkede. Hvis man ofrede på den rigtige måde, gik det godt. Man gjorde sig også tanker om hvad der skete efter døden. Man forestillede sig at forfædrene levede videre enten i et skyggeagtigt dødsrige eller et lykkeligt himmerige, men det var ikke det man var mest optaget af.

Da man begynder at skrive Upanishaderne – i århundrederne omkring 800-500 f.Kr. – sker der et afgørende skifte i indisk religion. Det har noget at gøre med samfundsmæssige forandringer: De indvandrede ariere har nu udbredt deres kultur over det meste af Nordindien, og der er sket en økonomisk udvikling. Der har udviklet sig et samfund med pengeøkonomi og byer som på visse punkter kan sammenlignes med vores moderne samfund. Det fører til en større interesse for at forholde sig til det enkelte menneskes situation. Man begynder at tænke individualistisk, hvor man før tænkte mere kollektivt. I nogle markante tekster i Upanishaderne finder man et dybt pessimistisk syn på menneskelivet. Et sted står der om menneskelegemet at det er "et ildelugtende rodsammen af knogler, hud, sener, marv, sæd, blod, slim, tårer, snot osv....", som forgår igen, og der spørges frustreret: "Og hvad så?"

Der opstår også en skepsis over for de magtfulde præster og over for betydningen af de ofre som præsterne står for. Det er alt dette der udmøntes i den filosofi som efterhånden kommer til at præge hinduismen.

3.2 Atman, karma og samsara

Gennembruddet kommer med udviklingen af læren om at man genfødes i en uendelighed, og at den måde man genfødes på er bestemt af ens *karma*. Det er en fremmedartet lære for en gennemsnitlig dansker, men den er ikke svær at forstå, for den er fuldstændig logisk hvis man blot accepterer dens præmisser. Lad os tage udgangspunkt i det enkelte menneske. Hvis man, som i den tekst der blev citeret ovenfor, tænker over hvad et menneske er, kan man blive umådelig skeptisk. Er det virkelig ikke andet end en ophobning af biologisk materiale tilsat følelser som lyst, vrede, begær osv. osv.?

Jo, siger Upanishade-tænkerne, der er noget andet. Der er en "kerne", som ikke er underkastet biologiske forandringer. De kalder denne konstante kerne *atman*. Oprindeligt betyder ordet på sanskrit "åndedræt" (ordet kommer fra samme indoeuropæiske rod som det tyske ord for åndedræt: Atem). På dansk gengives det normalt med: "selv" eller "jeg" eller "sjæl". Ingen af disse oversættelser er helt gode; man må indprente sig at der er tale om et særligt begreb. Atman kan ikke ses eller mærkes, det har ingen udstrækning. Men det er virkeligt og evigt.

Hvis man accepterer den præmis at ethvert menneske har en sådan udødelig sjæl, er det ganske logisk at man også udvikler forestillingen om at sjælen efter døden genfødes i et nyt legeme. Den *reinkarneres* (latin: "gen-kødeliggøres"). Denne forestilling hænger også sammen med at man tænkte videre over hvad der skete når man ofrede til guderne. I Vedaernes religion var man sikker på at ofringer virkede. I det hele taget siger både erfaringen og den sunde fornuft os at en handling altid har en virkning. Så det ville egentlig være mærkeligt hvis døden satte en stopper for den årsags-virknings-kæde som den enkeltes liv udgør. Herfra er skridtet ikke langt til at konkludere at ens handlinger også virker ud over døden.

I Upanishaderne bruger man ordet *karma* om menneskers handlinger og om deres konsekvenser. På en måde tingsliggøres begrebet, så karma opfattes som "noget" der "klæber" til en persons atman og afgør hvordan denne person genfødes. Man kan genfødes som mand eller kvinde, som hørende til en høj kaste eller en lav kaste, som menneske eller som dyr. Den karma man har opsamlet i løbet af livet, bestemmer ens genfødsel.

Man kunne fristes til at tro at det var positivt at man får flere liv, flere chancer. Men sådan tænkes det ikke i hinduismen. I Upanishaderne opfatter man de bestandige genfødsler som et problem. Man er som i et fængsel, man slipper aldrig fri! At det er et problem forstår man når man gør sig klart at kredsløbet virkelig er uendeligt. Med en lidt flad sammenligning: Selv om man har haft sit livs bedste år på efterskolen, ville man nok betakke sig for at få lov til at gøre det om et uendeligt antal gange. Ganske vist kan man normalt ikke huske

sine tidligere liv (Det hævdes visse hellige mennesker dog at kunne), men nu har man jo fået at vide hvordan det forholder sig.

Hinduismens betegnelse for genfødslernes kredsløb er *samsara* (som på sanskrit netop betyder "vandring" eller "kredsløb"). Det er bundetheden til dette kredsløb, man ønsker befrielse fra. Men umiddelbart ser det håbløst ud.

3.3 Brahman og moksha

Hvis man iagttager verdens gang "ovenfra", ser man et mylder af begivenheder, mennesker som fødes, dør og genfødes osv. osv. Man kan ikke få øje på noget stabilt og sikkert. Ifølge Upanishaderne er der imidlertid noget. Lige som der er en stabil sjæl i det enkelte menneske, er der en stabil "kerne", eller "sjæl" i verden som helhed. Dette kalder man *brahman*. På sanskrit er ordet intetkøn fordi det er noget upersonligt. Ordet er i familie med gudenavnet Brahma, som er hankøn fordi det er navnet på en personlig gud. Brahman er usynlig og uhåndgribelig, men den er virkelig og evig, præcist på samme måde som atman. Faktisk når man frem til at atman og brahman dybest er det samme. Den enkeltes sjæl er identisk med verdenssjælen. Det er naturligvis en meget spekulativ filosofi, men den har sin egen logik.

Man forestiller sig at atman er adskilt fra brahman fordi atman er bundet af karma og dermed tvunget til at blive genfødt. Hvis man kan frigøre sin sjæl for karma, vil atman smelte sammen med brahman, og rækken af genfødsler vil stoppe. Betegnelsen for denne tilstand er *moksha* (sanskrit: "frigørelse") eller *mukti* (en sproglig variant af samme ord). I nogle hinduistiske tekster kaldes det også *nirvana* ("udslukkelse"), men det er normalt et buddhistisk begreb.

Der er to ting der står i vejen for at man kan blive fri for karma; det er *uvidenhed* og *begær*. Den uvidenhed der er tale om, kommer man ikke til livs bare ved at tilegne sig en teoretisk viden. Man skal nå frem til at *forstå* problemet på en så dyb måde at det ændrer ens liv. Det er *næsten* umuligt, men dog ikke helt umuligt. Når det er så vanskeligt at nå frem til denne dybe forståelse, er det fordi den strider imod det *begær* som mennesket altid er styret af. Ordet begær får nok de fleste til først at tænke på sex, og dernæst måske på penge. Sex og penge er også gode eksempler på det man begærer, men ordet skal forstås på en langt mere omfattende måde. Ethvert ønske om at nå et mål – det være sig nok så godt – er nemlig udtryk for begær. Det er altså også begær at ville udføre sit arbejde godt, at ville være et godt menneske – endda at ville opnå udfrielse! Det er jo netop ønsket om at opfylde bestemte mål der får en til at handle, handling medfører karma, og karma fører til nye genfødsler. Mennesket er virkelig fanget i en fælde.

Umiddelbart ser det umuligt ud, for det der kræves, er at man finder ud af hvordan man kan lade være med at handle overhovedet. Man kan lade være

med at stå ud af sin seng om morgenen, men også at ligge i sin seng er en form for handling. Det ser ud til at være umuligt at undgå at handle. Det er sådan nogle overvejelser der får Upanishadernes forfattere til at skrive at de føler sig fanget "som en frø i en udtørret brønd".

Der udvikles imidlertid løsninger på problemet. Gennem forskellige former for meditation (mentale øvelser) og yoga (legemligt-mentale øvelser) kan man "hæve sig over" sit normale begær. Men det er utrolig vanskeligt, for de fleste faktisk umuligt. Der findes dog også "genveje", så almindelige mennesker har en chance. Alt dette uddybes i næste kapitel. Først følger nogle uddybende bemærkninger om karma og genfødsel.

3.4 Mere om reinkarnationslæren

Den hinduistiske reinkarnationslære er ikke et system som ligger fast i alle detaljer. Tværtimod drejer det sig om en tænkning som efterhånden udvikler sig, og som kan fortolkes på mange måder. Traditionelt taler man i hinduismen om seks forskellige filosofiske retninger. Den fremstilling som gives her, er baseret på den retning som hedder *vedanta*, og som er den vigtigste i hinduismen i dag.

Nedenfor følger en række pointer som afklarer nogle af de yderligere spørgsmål som normalt melder sig.

- Karma virker af sig selv, nærmest som fysiske naturlove; der er ikke tale om guddommelig straf eller belønning. Karmalæren er i grunden bare udtryk for den almengyldige indsigt at handlinger har konsekvenser, og at man altid lever videre på konsekvenserne af tidligere handlinger. Det specielle er at man forestiller sig at den også virker efter døden. Deri ligger der også en påstand om at karma i sidste instans sikrer retfærdighed. Hvis det ser ud som om man ved et tilfælde er blevet ramt af en ugunstig skæbne, kan man regne med at det i virkeligheden er ens egen karma der melder sig. Man kan heller ikke pådrage sig dårlig karma ved et tilfælde, for karma er forbundet med intention. I forhold til etiske teorier kan man sige at karma refererer til sindelagsetik og ikke til konsekvensetik.

- Der er forskellige forestillinger om hvor hurtigt efter døden man genfødes. Somme tider forestiller man sig at genfødslen sker straks. Andre gange møder man den tanke at der er et "mellemophold" i himlen. I det hele taget har man i det traditionelle hinduistiske verdensbillede en forestilling om tre verdener: jorden, himlen og underverdenen (helvede), som eksisterer side om side. På Vedaernes tid forestillede man sig at forfædrene opholdt sig i himlen, og man havde visse ritualer til at ære dem. Det findes der en rest af i dag, hvor det er almindeligt at ære sine afdøde kære ved at indrykke mindeannoncer i aviserne på deres dødsdag i op til mange år efter deres død.

ILLUSTRATION 9. Ligbrænding ved Ganges i Benares. Liget lægges først i vandkanten så det bliver vædet af det hellige vand. Derefter anbringes det på det klargjorte bål.

– Man tænker normalt på genfødsel som menneske, men i princippet kan man lige så godt genfødes som et dyr, en gud eller en ånd. Der findes endda tekster som regner med at planter og sten kan indgå i sjælenes genfødselsrække. Hvis man genfødes som noget andet end et menneske, forestiller man sig at ens karma opbruges over tid indtil man igen er klar til at blive genfødt som menneske.

– En atman er en "udspaltning" af brahman, så der er ikke et bestemt begrænset antal atman'er. Man behøver altså ikke undre sig over at verdens befolkningstal vokser.

– Karmaloven ophæver ikke ideen om menneskets fri vilje, men der er et spændingsforhold imellem dem. I virkeligheden er dette spørgsmål ikke anderledes end det filosofiske spørgsmål om menneskets frie vilje i almen forstand. Svaret afhænger af om man ser tilbage eller om man ser fremad. Hvis man fokuserer på årsagerne til sin øjeblikkelige situation, kommer man let til at tænke deterministisk, dvs. forestille sig at alt er forudbestemt af tidligere handlinger. Men hvis man ser fremad, ser man mulighederne for at vælge sine handlinger på den bedste mulige måde.

– Man kan ikke være sikker på at man på et eller andet tidspunkt opnår moksha. Som udgangspunkt tænkes genfødselskredsløbet som uendeligt. I slutningen af 1800-tallet opstod der blandt europæere som var interesseret i indisk filosofi, en bevægelse som kaldes *teosofi*. Den kombinerer hinduistisk genfødselslære med darwinistisk udviklingsteori, sådan at man forestiller sig at genfødselskredsløbet går opad som i en spiral. Den bliver til en åndelig udviklingsfilosofi. Denne filosofi bliver senere overtaget i Rudolf Steiners lære, som kaldes *antroposofi*. Herfra er den blevet udbredt i mange former for "new age"-tænkning og blevet ret populær i det hele taget. Denne tankegang er helt anderledes end den hinduistiske.

Test dig selv

1. Definér begreberne atman, karma og samsara. Forklar sammenhængen mellem dem.
2. Definér begreberne brahman og moksha. Forklar sammenhængen mellem dem.
3. Forklar forskellen mellem hvordan man ser på reinkarnation i hinduismen og hvordan man ser på det i europæisk new age.

Anbefalede tekster

Tekst 1: Maitrayaniya-Upanishad: Krop og forgængelighed

Tekst 2: Maitrayaniya-Upanishad: Karma

Tekst 3: Brihadaranyaka-Upanishad: Atman

Tekst 4: Brihadaranyaka-Upanishad: Karma, samsara, moksha

Tekst 5: Vishwanathan: Reinkarnation forklaret for børn